

УДК 339.13.012.434.(477)

ДО ПРОБЛЕМИ ОЦІНКИ ЯКОСТІ ПОСЛУГ ІНФРАСТРУКТУРНИХ ГАЛУЗЕЙ УКРАЇНИ

І. Гнилякевич

*Львівський національний університет імені Івана Франка
79008 м. Львів, проспект Свободи, 18*

У статті особливу увагу присвячено розгляду питань діяльності інфраструктурних галузей економіки України, зокрема функціонуванню в них природних монополій, а також здійснено спробу оцінки якості послуг окремих інфраструктурних галузей (природномонопольний сегмент) в сучасних умовах господарювання української економіки.

Ключові слова: інфраструктура, інфраструктурні галузі, природна монополія, суспільна інфраструктура, якість, ефективність діяльності.

В процесі розбудови української економіки питання реорганізації та модернізації інфраструктурних об'єктів постає особливо гостро, оскільки від рівня розвитку останніх залежить безпосередній поступ держави в світовий економічний простір.

У сучасних умовах господарювання, зокрема в західних економічних системах, все ширшої популяризації набуває трансформація форм власності окремих інфраструктурних об'єктів з державної до приватної, як більш ефективної. Більшість інфраструктурних галузей в економіці будь-якої країни належать до сфери діяльності природної монополії, що ускладнює процеси модернізації і відповідно зростання якості надаваних послуг.

Ринки природних монополій – складова частина господарської системи будь-якої країни. Суб'єкти, які функціонують на даних ринках, продукують особливі незамінні товари (послуги) як для економіки країни в цілому, так і для окремого громадянина зокрема. В Україні діяльність таких ринкових структур, окрім традиційних для галузей природних монополій економіко-технологічних процесів, характеризується також високим ступенем заполітизованості процесів господарської діяльності, як окремого суб'єкта, так і регуляторного процесу ринків зокрема.

Очевидно, що природні монополії є складними системами, чий існування та розвиток залежать від характеру їх взаємозв'язків із зовнішнім середовищем. З одного боку, ці взаємовідносини визначають динамічний характер рівноваги, яка забезпечується створеними у суспільстві на даному етапі соціально-економічного розвитку економічними, політичними та соціальними умовами і принципами, що

дозволяють природним монополіям ефективно функціонувати. З іншого боку, виробляючи життєво необхідну продукцію, ці структури здійснюють вагомий (а нерідко і визначальний) вплив на всі сфери підприємництва.

Варто зазначити, що вперше термін природна монополія використав у 1838 р. А. Курно для опису встановлення контролю за використанням природних ресурсів. А. Курно, досліджуючи дане явище, наводить приклад власника джерела, спроможного контролювати споживання води населенням, що живе нижче за течією річки.

Теорія природної монополії як самостійна склалась під впливом ідей класичної школи, що набули розвитку в рамках неокласичного напрямку. У цьому контексті слід виокремити роботи видатних економістів А. Маршала та Дж. Кларка, в які одні з перших дали комплексний теоретичний аналіз природної монополії.

Природна монополія традиційно пов'язується із значним позитивним ефектом масштабу, який дозволяє одній фірмі забезпечувати увесь ринок, маючи нижчі витрати виробництва на одиницю продукції порівняно з ситуацією конкуренції декількох фірм. Іншою важливою підставою виникнення природної монополії є велика питома вага постійних витрат виробництва підприємства. Яскравим прикладом природної монополії є інфраструктурні галузі сучасної економіки — транспорт, зв'язок, шляхи, лінії електропередач тощо. Поняття «інфраструктура» і перша самостійна теорія інфраструктури вперше були висвітлені у працях А. Маршалла (1910) і Д. Кларка (кінець 40-х років). Під інфраструктурною галуззю розуміють сукупність складових частин певного господарського об'єкту, які мають підпорядкований допоміжний характер та забезпечують умови для нормальної діяльності об'єкту в цілому. На підприємствах саме інфраструктурних галузей, як правило, виробничі витрати характеризуються великою питоною вагою постійних витрат. Підприємства інфраструктурних галузей займають, як правило, природномонопольне становище ще й через те, що вагомим бар'єром входження у цю галузь є великий обсяг інвестицій, необхідний для створення альтернативного інфраструктурного конкурентного підприємства.

В сучасних умовах НТП існує тенденція до трансформації інфраструктурних галузей економіки, які традиційно вважались природно монопольними.

Таким чином, природна монополія – це ринкова структура, яка характеризується економічною ефективністю від концентрації виробництва, що проявляється у зниженні середніх витрат виробництва при задоволенні ринкового попиту однією фірмою, але водночас вона повинна бути відкрита для входження нових учасників ринку та можливості створення конкурентної пропозиції, що сприятиме зростанню суспільного добробуту.

Особливість функціонування природних монополій в Україні полягає в тому, що більшість монополістів залишилися державними підприємствами, які працюють і на природно монопольному, і на потенційно конкурентних ринках. Тому першим кроком у реформуванні природних монополій має стати реструктуризація таких підприємств – корпоратизація та створення конкурентних умов функціонування для підприємств, що можуть належати до конкурентних сфер діяльності. Так, зокрема, зважаючи на галузеву структуру природно монопольних сфер діяльності в Україні можна запропонувати такий поділ на природно монопольні та конкурентні сектори [1].

В Україні нараховується 12 загальнодержавних та близько 2500 регіональних та локальних ринків природних монополій.

Поділяємо думку В. Базилевич та Г. Филюк, щодо особливостей функціонування природних монополій в Україні, зокрема щодо питань ціноутворення, зловживання монополюючим становищем, якості послуг тощо.

Варто зазначити, що окреслені особливості є характерними для усіх без винятку сфер функціонування суб'єктів природних монополій в Україні, проте наведений перелік є далеко не повним.

Варто ще раз наголосити про значимість природно монополюючих галузей для розвитку та ефективного функціонування економіки країни загалом, оскільки без прямої чи опосередкованої участі зазначених суб'єктів не відбудеться виробничий процес значної кількості галузей, зокрема промисловості.

Слід зазначити, що високорозвинена інфраструктура має велике значення для ефективного функціонування економіки, оскільки вона є важливим чинником, що визначає економічну діяльність країни, а також види діяльності або сектори, які можуть розвиватися в економіці.

Сама по собі інфраструктура є важливим чинником, що стимулює конкуренцію й має істотний вплив на економічне зростання країни.

Високий рівень зношеності основних фондів підприємств інфраструктурних галузей зумовлює низьку якість послуг та високу аварійність виробничих процесів. Варто відзначити і той факт, що переважна більшість підприємств природних монополій перебувають у державній власності і саме держава виступає основним надавачем відповідних послуг. Через постійний брак фінансування на розробку і впровадження довгострокових програм реконструкції та розвитку інфраструктурних галузей, а також відсутність стабільної політичної ситуації в країні знижується інвестиційна привабливість даних об'єктів.

Виходячи з усього вищесказаного можна стверджувати, що неефективність роботи інфраструктурних галузей призводить до додаткових виробничих витрат, що в свою чергу гальмує зростання реального ВВП. При цьому інфраструктура як галузь економічної діяльності займає досить важливе місце в економіці України, забезпечуючи близько 15% ВВП. Фактично, ця галузь багато в чому визначає динаміку ВВП загалом [2].

При оцінці інфраструктурної політики в Україні Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій до уваги беруться три складові, а саме: 1) комерціалізація та приватизація (власність, управління природною монополією, організаційна структура галузі); 2) реформа тарифної політики (структура тарифів, заборгованість, обсяги бюджетного фінансування); 3) регулятивний та інституційний розвиток (наявність незалежного регулюючого органу та ефективність його діяльності, регулювання доступу до мереж) [2].

Сукупна оцінка (індикатор) може коливатися в межах від 1 (реформ зовсім немає) до 4 (ринково-орієнтовані реформи майже завершено).

На основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що найменш реформованими серед усіх секторів є залізничний транспорт та водопостачання і водовідведення. Згідно даних таблиці спостерігаємо зниження індикаторів у всіх галузях природних монополій, окрім галузі водопостачання та водовідведення, де показник залишився сталим протягом 2007 – 2008 рр. Серед лідерів до 2008 р. – сектор зв'язку (телекомунікації) та електроенергетика.

Але це лідерство певною мірою умовне, оскільки в цих секторах досить правильні рішення супроводжуються кроками назад, а така непослідовність лише загострює проблеми. Зокрема, експерти зазначають, що зниження значення індикатора в секторі телекомунікацій може бути спричинена втратою галузевим регулятором незалежності.

Деяке зменшення політичного впливу на встановлення тарифів та виключення тарифів на міжміський і міжнародний фіксований зв'язок зі списку регульованих державою послуг позитивно оцінюється, однак дані тенденції не компенсують негативний вплив втрати незалежності регулятора. Не належна увага до створення ефективного регулятора в залізничній галузі, обмеження у використанні прибутку та прийнятті інвестиційних рішень сприяють негативним тенденціям в розвитку залізничної галузі та зниження індикатора розвитку у 2008 р. Зниження загального індикатора у галузі електроенергетики спровоковане, в першу чергу, впливом не регуляторних змін на обсяги і напрямки експорту електроенергії, а також не завершене планування приведення тарифів до рівня, що покриває витрати. Серед чинників впливу на зниження індикатора у галузі газопостачання України експерти відзначають неефективність та економічну необґрунтованість цінової політики в даній сфері. Брак реформ перешкоджає інфраструктурі як галузі стати прозорим та ефективним бізнесом, який приносить прибутки, а тому є привабливим для приватних інвесторів. Зрозуміло, що без масштабних приватних інвестицій інфраструктура просто не зможе розвиватися.

Починаючи аналіз інфраструктурних галузей економіки України, варто наголосити, що практичне втілення регуляторної політики в сфері природних монополій (як засвідчують наведені вище індикатори розвитку інфраструктури) призвело до зниження індексів розвитку окремих секторів. Інфраструктурні галузі характеризуються зниженням ефективності діяльності на фоні зростання попиту на їх послуги. Не відбулося процесу реорганізації цих галузей, а також механізму їх регулювання (створення регуляторних органів у відповідних сферах, перегляд цінової політики тощо).

Із становленням української незалежності за десятиліття роботи та відсутності ефективної державної політики інвестування, а також дієвих механізмів регулювання та реорганізації інфраструктурних галузей останні так і не зуміли модернізувати та оптимізувати свої виробничі процеси. З розвитком ринкової економіки наслідки застарілості та енергоємності технологічних процесів стають все відчутнішими, особливо в умовах фінансової кризи. Так, зокрема, (для прикладу) зношеність основних фондів в сфері водопостачання сягає 60-70%, занепокоєння викликає незадовільний технічний стан об'єктів паливно-енергетичного комплексу (ПЕК) (рівень зношеності магістральної трубопровідної системи складає 70%; вугледобувної галузі – 60%; у електроенергетиці - 65%) та пов'язані з цим збільшення питомих витрат на виробництво і транспортування енергії. Серед основних причин такої ситуації є низький власний інвестиційний потенціал енергетичних компаній відносно необхідного обсягу капіталовкладень на реабілітацію, підтримання та модернізацію основних виробничих фондів.

Так, зношеність основних фондів в сфері водопостачання та водовідведення спричиняє постійне підняття тарифів на послуги галузі. Структура тарифів на послуги водопостачання та водовідведення по Україні, а також відношення тарифної ставки в обласному центрі до регіону загалом подано в додатку В.

Відношення тарифної ставки на водопостачання та водовідведення в обласному центрі до тарифної ставки загалом в області (див. рис. 1) свідчить, що основний тягар припадає на обласні центри. Варто також зазначити, що найнижчий рівень тарифних ставок (значення показника менше 1%) по усіх видах послуг спостерігається в Київській та Сумській області.

Рис. 1. Відношення тарифної ставки на послуги в обласному центрі до області загалом, станом на 1.04.2009 р.

Відповідно до даних рис. 6 нами проведено кластеризацію областей України за відношенням тарифної ставки в обласному центрі до значення цього показника в області загалом. За результатами дослідження сформовано чотири кластери див. таб. 1.

Загалом, варто зазначити, що серед 24 областей і АР Крим в сфері водопостачання значна частка, а саме 20 областей належать до III – го та IV – го кластерів, тобто в цих областях спостерігається диспропорція у рівнях цін (тарифів) на послуги водопостачання в обласному центрі та в області загалом, тобто можна стверджувати, що основний тягар лягає на обласні центри.

В сфері водовідведення 17 областей складають II – й і III – й кластер, тобто ситуація з ціновою політикою є аналогічною до сфери водопостачання. Загалом на I – II – й кластер по обох галузях (водопостачання і водовідведення) припадає 13 областей із загальної кількості, що підтверджує загальну диспропорцію.

Проведений аналіз дає можливість зробити висновок, про значні відмінності тарифів у різних областях, та суттєве перевищення тарифів в окремих обласних центрах від середнього тарифу в певній області. А також виокремити низку причин даних тенденцій, зокрема, різні рівні розвиненості виробничої інфраструктури, відмінності в рівні зношеності основних виробничих фондів в областях і обласних центрах загалом, неефективна тарифна політика місцевих органів влади (штучне завищення, заниження тарифу в обласному центрі), нижчий рівень попиту на послуги водопостачання та водовідведення, високий рівень енергомісткості виробничих процесів в даній галузі, а також рівень доступності та віддаленості природних джерел водопостачання.

Зокрема, варто зазначити, що затверджені тарифи в порівнянні з фактичною собівартістю є найнижчими по Україні, для прикладу фактична собівартість

послуг водопостачання в м. Луцьк становить 1,51 грн., а затверджений тариф 1,92 грн., тоді як в м. Києві при фактичній собівартості 1,708 грн. затверджений тариф становить для населення – 0,94 грн., для комерційних споживачів – 2,82 грн. Рівень відшкодування затвердженими тарифами фактичної собівартості на послуги водопостачання та водовідведення в м. Києві становить: для населення – водопостачання – 64,7%, водовідведення – 46,4%; для комерційних споживачів – водопостачання – 199,2%, водовідведення – 148,9%.

Таблиця 1

Розподіл областей України на кластери

Кластери	Кількість областей	
	Водопостачання	Водовідведення
I й - 0-0,9 – тариф в обласному центрі значно менший за тариф в області загалом	4 – Київська, Миколаївська, Сумська, Житомирська.	4 – Київська, Миколаївська, Сумська та АР Крим
II – й – 0,9-1,25 - незначне відхилення тарифу в обласному центрі відповідно до тарифу в області загалом	1 – Волинська	4 – Волинська, Закарпатська, Вінницька, Житомирська
III – й – 1,26-2,5 - перевищення тарифу в обласному центрі в порівнянні з тарифом в області	11 – Дніпропетровська, Закарпатська, Полтавська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька, Вінницька, Запорізька, Харківська, Одеська області) та АР Крим	8 – Дніпропетровська, Львівська, Полтавська, Хмельницька, Чернівецька, Запорізька, Харківська, Одеська
IV – й – 2,5 - значне перевищення тарифу в обласному центрі в порівнянні з тарифом в області загалом	9 – Львівська, Донецька, Кіровоградська, Рівненська, Черкаська, Івано-Франківська, Луганська, Чернігівська, Херсонська	9 - Черкаська, Рівненська, Кіровоградська, Донецька, Тернопільська, Херсонська, Чернігівська, Луганська, Івано-Франківська

* Джерело: власні розрахунки

Виходячи з усього вищесказаного, варто наголосити, на необхідності створення дієвого регуляторного органу який би ліквідував (недопускав) існуючі на сьогодні диспропорції, а також обмежував цінову дискримінацію в галузі.

Загалом можна стверджувати, що вітчизняна система регулювання інфраструктурних галузей економіки, зокрема суб'єктів природних монополій на сьогодні засвідчує свою неспроможність. Проведена оцінка стану функціонування підприємств природномонопольних галузей характеризується зменшенням темпів розвитку, зношеністю основних виробничих фондів, неефективністю державного

менеджменту та гострою необхідністю модернізації. Інноваційне реформування інфраструктурних галузей економіки України передбачає вирішення проблеми модернізації енергетичної галузі, підвищення ефективності використання енергоресурсів, зниження енергоємності господарських процесів та проведення ефективної інвестиційно-інноваційної політики держави.

Тільки визначення пріоритетних напрямів державної інноваційної політики та відповідних програм, не зважаючи на їх важливість, не здатні просунути державу на шляху інноваційного розвитку. Головне завдання державного регулювання інноваційної діяльності полягає в створенні та використанні механізмів їх реалізації. Цілком зрозуміло, що успішна реалізація інноваційних механізмів розвитку пов'язана з такими напрямками державного регулювання як: створення нормативно-законодавчої бази, податкової політики, тарифної та цінової політики, забезпечення приватизаційних процесів, створення ринкових умов конкуренції, залучення інвестицій, тощо.

1. Естественные монополии: Теория и проблемы регулирования / А.Я. Бутиркин. – М. : Новий век, 2003. – 152 с.
2. Бураковський І. Економічне зростання та інфраструктурні гальма. [Бураковський І., Мовчан В., Сисенко Н., Юзефович І.] // Дзеркало тижня. – № 4 (683) 2 — 8 лютого 2008.

TO THE PROBLEM OF QUALITY ASSESSMENT SERVICE INFRASTRUCTURE SECTORS UKRAINE ECONOMIC SCIENCE

I. Hnyliakevych

Ivan Franko National University of Lviv, Svobody Ave., 18. UA-79008 Lviv

In the article special attention is devoted to the issues of infrastructure sectors of the economy of Ukraine, particularly in the functioning of these natural monopolies and an attempt to assess the quality of services specific infrastructure sectors (pryrodonomonopolnyy segment) in the contemporary economy of the Ukrainian economy.

Key words: infrastructure, infrastructure sector, natural monopolies, public services, quality, efficiency.

К ПРОБЛЕМЫ ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА УСЛУГ ИНФРАСТРУКТУРНЫХ ОТРАСЛЕЙ УКРАИНЫ

И. Гнилякевич

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
79008 г. Львов, проспект Свободы, 18*

В статье особое внимание уделено вопросам деятельности инфраструктурных отраслей экономики Украины, в частности функционированию в них естественных монополий, а также предпринята попытка оценки качества услуг отдельных

474 *ДО ПРОБЛЕМИ ОЦІНКИ ЯКОСТІ ПОСЛУГ ІНФРАСТРУКТУРНИХ...*
инфраструктурных отраслей (природномонопольный сегмент) в современных условиях
хозяйствования украинской экономики.

Ключевые слова: инфраструктура, инфраструктурные отрасли, естественная
монополия, общественная инфраструктура, качество, эффективность деятельности.